

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

**LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ.
PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII
AcadLexi 2025**

Volumul cuprinde lucrări prezentate la ediția a XIV-a a Colocviului cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. AcadLexi 2025 (<https://philippide.ro/acadlexi.html>).

Coordonatori de volum: Elena Isabelle Tamba, Mariana Nastasia

Editori:

Alexandru Anghelina
Iulia Barbu-Comaromi
Călina Ciocoiu
Alexandra Ilie
Mircea Minică
Andreea-Nora Pușcaș

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuț
CS I dr. Gabriela Haja

Coperta: Lucian Săcrieru-Dragomir

ISSN: 3008-6159

ISSN-L: 3008-6159

DOI: https://doi.org/10.52257/30086159_2025

© 2025 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate.

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL „LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII” AcadLexi 2025

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2025

CÂTEVA ASPECTE DIN PRACTICA REDACTĂRII DICȚIONARULUI ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE (DELR): DIFICULTĂȚI, CONTROVERSE, PROBLEMATIZĂRI LINGVISTICE ȘI (META)LEXICOGRAFICE (II)

RALUCA-MIHAELA NEDEA*

1. Preliminarii

Prin această cercetare ne propunem să continuăm și totodată să aprofundăm demersul nostru precedent (Nedeia 2024) de investigare a unor aspecte problematice, controversate, atât lingvistice, cât și (meta)lexicografice, specifice elaborării *Dicționarului etimologic al limbii române* (DELR), însă delimitabile deopotrivă, în anumite privințe și situații, și în redactarea *Dicționarului limbii române* (DLR), la care DELR se raportează în mod necesar.

Ca și în prima parte a analizei noastre, vom utiliza cu precădere ilustrări din cadrul propriilor contribuții la *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), litera E, volum aflat în lucru la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București. Pornind de la aceste exemplificări inedite ale controverselor și/sau dificultăților semnalate, vom examina diversele opțiuni caracteristice abordării lexicografice din dicționarele de referință pentru DELR: DLR, și anume cele două volume ale *Dicționarului limbii române*, litera E (*E–Erzaț* și *Es–Ezredeș*), publicate la Iași în 2009, respectiv în 2010, și DEX (care desemnează convențional varianta din 2016 a *Dicționarului explicativ al limbii române*, DEX²), alături de (re)sursele lexicografice sau literare (în sensul cel mai larg), preponderent din bibliografia DELR, relevante pentru aspectele dezbătute.

În cuprinsul acestei etape a cercetării noastre vom (re)aduce, astfel, în discuție: (i) problematica terminologiei (ultra)specializate, „interne”, cu referire la „presiunea” includerii, printr-un fenomen de „atracție” lexicografică, în familiile lexico-etimologice corespunzătoare, a tuturor termenilor echivalenți noțional și lexical, în pofida statutului lor uneori diferit; (ii) modalitatea de explicitare lexicografică, pentru nuanțare sau, dimpotrivă, pentru evitarea redundanței, a membrilor sinonimi care aparțin unor serii lexicale corelate semantico-etimologic (a termenilor echivalenți noțional și lexical care aparțin unei anumite terminologii); (iii) imperativul „condensării” lexicografice, actualizate prin esențializarea și

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, Casa Academiei, Calea 13 Septembrie, nr. 13.

comprimarea definițiilor științifice, în vederea transparenței expresive și „democratizării cunoașterii”; (iv) necesitatea echivalării punctuale a sensurilor unor cuvinte cu diverse corespondente lexicale din aceeași familie lexico-etimologică, unele dintre acestea învechite sau ieșite din uz, pentru ilustrarea diacronică a variației lexicale; (v) „revelația” semantico-etimologică, care implică, pe de o parte, evidențierea mecanismului derivării semantice în cazul etimoanelor directe, dar, mai cu seamă, al celor indirecte, și, pe de altă parte, explicitarea legăturilor semantico-etimologice uneori neașteptate dintre anumiți termeni înseriați lexicografic, aparent înrudiți (prin similitudinea lor formală).

2. Fenomenul „atracției” lexicografice în cazul sinonimiei terminologice (ultra)specializate

Ca rezultat al abordării extensive inovatoare asumate, în mod programatic, de coordonatorii DELR și motivate prin intenția „de a actualiza corpusul, de a evidenția productivitatea unor cuvinte și conexiunile lor etimologice” (Giurgea, Moroianu 2021: vii), amplificarea inventarului lexical „de referință” al acestui dicționar, absolut salutară din punct de vedere științific, după cum am precizat în studiul nostru anterior ¹, presupune un demers de interpretare lingvistică și extralingvistică (enciclopedică), nuanțată și complexă, deopotrivă sincronică și diacronică, a unui solid material lexicografic.

Astfel, în cadrul problematicii terminologiei (ultra)specializate, „interne”, a inventarului DELR, semnalăm manifestarea unui *fenomen de „atracție” lexicografică*, care ar consta în „presiunea” includerii exhaustive a termenilor echivalenți noțional și lexical, indiferent de frecvența utilizării lor, în familiile lexico-etimologice corespunzătoare.

În actualul context lexicografic al DELR, caracterizat prin propensiunea către coerență semantico-etimologică și prin vocația enciclopedică, este relevantă, spre exemplu, necesitatea înregistrării „automate”, sub elementul de compunere **embolo-** din domeniul medicinei, cu sensurile de „intercalare; (bazat pe) embolie”, a termenilor medicali sinonimi (ultra)specializați, relativ rari, absenți din DEX și din DLR, **embolofazie** s.f., **embolofrazie** s.f. și **embololalie** s.f. Acești trei termeni denumesc, în egală măsură, o anumită tulburare de vorbire psihogenă, manifestată prin adăugarea unor sunete fără înțeles între cuvinte și au o etimologie indirectă de origine grecească, care ilustrează, prin diferențele semantice explicitate în DELR ms. (gr. *-φασία* „vorbire” vs gr. *φράσις* „exprimare, discurs” vs gr. *λαλία* „vorbărie; conversație; vorbire”), bogăția, varietatea și finețea expresivă proprii acestei limbi fundamentale pentru constituirea vocabularului biomedical internațional².

¹ „În cazul DELR, dicționar academic, legitimitatea înregistrării acestora [a termenilor ultraspecializați din varii domenii] stă în dubla oportunitate de a evidenția, astfel, prin includerea lor în familia semantico-etimologică a cuvântului-titlu, *mecanismele constituirii lexicale și terminologice (pe baza unor analogii sau asocieri structurale)*, dar și de a proiecta materialul lexicografic într-o *dimensiune enciclopedică*” (Nedea 2024: 195).

² În mod surprinzător, în D. enc. psih. nu este inclus termenul *embolofazie*, considerat nucleu terminologic și lexical în DELR ms., ci sunt menționate doar echivalentele lui sinonimice, înrudite etimologic prin elementul de compunere *embolo-*, *embolofrazie* și *embololalie*, cu următoarea definiție comună: „Tulburare psihică, manifestată prin umplerea golurilor dintre cuvintele unor propoziții sau fraze prin adăugarea unor sunete străine

(1) **EMBOLO-** el. de comp. (med.) „intercalare; (bazat pe) embolie – embolo-”.

Fr. *embolo-*, germ. *embolo-* < gr. *ἔμβολος/ἔμβολον* „obiect care se înfige în (zăvor, cioc de corabie, formație militară în formă de triunghi cu vârful înainte, limbă de pământ, antablament, altoi)” < *ἐμβάλλειν* „a arunca în, a băga, a aplica” < *ἐν-* „în” + *βάλλειν* „a arunca”, folosit în med. întâi în lat. savant *embolus* (> fr. *embole*, *embolus*) „embol”.

Fam.: **embolofazie** s.f. „tulburare psihică de vorbire, manifestată prin adăugarea unor sunete fără înțeles între cuvinte” 1904–1905 (AA șt. seria II, tom XXVII, 434) < fr. *embolophasie* (< *embolo-* + *-phasie* „vorbire” < gr. *-φασία* < *-φατος* < *φάναι* „a spune”); **embolofrazie** s.f. (med.) „embolofazie” 1959 (Drum nou, 6 mai, 2) < germ. *Embolophrasie* (< *embolo-* + *-phrasie* < gr. *φράσις* „exprimare, discurs” < *φράζειν* „a exprima, a indica, a explica, a relata”); **embololalie** s.f. (med., rar) „embolofazie” 1987 (D. enc. psih. I) < fr. *embololalie*, germ. *Embololalie* (< *embolo-* + *-lalie* < gr. *λαλία* „vorbărie; conversație; vorbire”, *λαλεῖν* „a pălăvrăgi; a vorbi”, verb de origine onomatopeică) [...] (DELR ms.).

În mod similar, este ilustrată în DELR ms. sinonimia termenilor medicali **embolie** s.f. (cuvânt relativ frecvent și accesibil, prezent în DLR și DEX) și **embolism** s.n., absent din DLR³ și DEX, cu sensul de „obstruare (bruscă) a unui vas sangvin sau limfatic”, dar și aceea dintre lexemele **aeroembolie** s.f. și **aeroembolism** s.n. („astupare cu o bulă de aer a unui vas sangvin sau limfatic”), absenți din DEX⁴. Această echivalență denotativă indică, la nivel lexical, concurența sufixală neologică *-ie* vs *-ism*⁵, identificabilă și în limba de proveniență a termenilor de mai sus (cel mai probabil, limba franceză, v. DELR ms.), în desemnarea unor procese patologice din domeniul medicinei⁶.

(2) **EMBÓL** s.n. (med.) „corp străin (cheag de sânge, celulă grasă, bulă de aer etc.) care obstruează un vas sangvin – embole” 1881 (Transilvania, nr. 11–12, 86), var. *émbolus*.

Fr. *embole*, *embolus*, lat. neol. *embolus* < gr. *ἔμβολος/ἔμβολον* „obiect care se înfige în (zăvor, cioc de corabie, formație militară în formă de triunghi cu vârful înainte, limbă de pământ, antablament, altoi)”, formație pe gradul *o* al rădăcinii *bal-* a verbului *ἐμβάλλειν* „a arunca în, a băga, a aplica” < *ἐν-* „în” + *βάλλειν* „a arunca”.

Fam.: **aeroembolie** s.f. „astuparea cu o bulă de aer a unui vas sangvin sau limfatic” 1963 (Stud. fiziol. VIII, 285) < fr. *aéroembolie*; **aeroembolism** s.n. „aeroembolie” 1963 (Stud. fiziol. VIII, 67) < fr. *aéroembolisme* [...]; **embolie** s.f. „obstruare (bruscă) a unui vas sangvin

de sensul general al discursului, ceea ce îi conferă acestuia un aspect bizar și lipsit de coeziune.” Cf., dimpotrivă, DETS, care înregistrează toți acești trei termeni echivalenți.

³ În DLR este înregistrat doar omonimul lexemului cu înțeles medical, și anume *embolism*², cu sensul învechit din istoria astronomiei, consemnat și în DELR ms.

⁴ Am putea menționa, v. DELR ms., și alte perechi lexicale similare, precum *enantiomorfie* s.f. (abstr.) 1950 (MDT) < fr. *énantiomorphie* vs *enantiomorfism* s.n. (abstr.) 1950 (MDT) < fr. *énantiomorphisme*; *endemie* s.f. „prezență într-o comunitate a unei boli infecțioase sau de nutriție, sub formă de cazuri sporadice care izbucnesc periodic în aceleași regiuni; boală endemică” 1831 (Tavernier, A. 7), var. (înv.) *endémie* < fr. *endémie* (v. *supra*), germ. *Endemie*; accentul *endémie*, după lat. *endemia* vs *endemism* s.n. (biol., despre specii de plante sau animale) „caracter endemic” 1897 (Timp. nr. 176, p. 2) < fr. *endémisme* etc.

⁵ Referitor la multiplele valențe semantice ale sufixului abstract *-ism*, prezent în numeroase formații românești și în împrumuturi din diverse limbi, v. SMFC I: 126. Cu privire la statutul lui *-ism* față de *-ie*, cf. *ibid.* III: 169. Este de notat faptul că sufixul *-ie* este mult mai vechi (față de *-ism*), dar și mai productiv (chiar „dominator”, inclusiv față de același *-ism*), v. *ibid.* I: 10–11, 13–15.

⁶ Ne propunem să investigăm problematica acestui tip de concurență sufixală în cadrul unei cercetări autonome.

sau limfatic” 1879 (Românul, 20 mart., 253) < fr. *embolie*; [...] **embolism**¹ s.n. „(med., rar) embolie” 1954 (St. cerc. chim. nr. 3–4, 201) < fr. *embolisme*, engl. *embolism*, germ. *Embolismus*, termen creat de medicul german Rudolf Virchow în 1848 (pentru diferențierea față de *Embolie* „cheag care, deplasându-se, se fixează în anumite locuri unde produce obstruarea”); **embolism**² s.n. (astron., înv., rar) „lună intercalată în calendarele vechilor greci pentru a putea fi realizată concordanța dintre calendarul lunar și cel solar” c.1832 (cu sensul astron., I. Golescu, Cond., în DLR; cu sensul med., 1954, St. cerc. chim. nr. 3–4, 201) < fr. *embolisme* < lat. savant *embolismus* < gr. *ἐμβολισμός* „intercalare a unei zile, zi intercalată în calendar”) [...] (DELR ms.).

3. „Privilegierea” explicitării lexicografice în contextul sinonimiei terminologice corelative

În cazul sinonimiei terminologice, este necesară, în opinia noastră, constituirea unor criterii de explicitare a lexemelor echivalente noțional și semantic, pentru evitarea redundanței, dacă sinonimia este totală, perfectă, sau, dimpotrivă, pentru marcarea unor eventuale nuanțări, sub forma diferențelor specifice, dacă sinonimia este parțială.

După cum se poate observa în exemplele (1) și (2), în practica redactării dicționarelor este uzuală definirea lexicografică exclusiv a termenului înregistrat primul (din punct de vedere alfabetic) și glosarea următorului termen corelativ prin sinonimul său terminologic definit anterior.

Din punctul nostru de vedere, această regulă implică însă o anumită problematizare de natură lexicografică, referitoare la *necesitatea analizei semantico-etimologice preliminare* a fiecărui lexem în parte, prin care să fie delimitat statutul său particular (ca frecvență, uz etc.) în raport cu acela al termenilor sinonimi corelativi.

Astfel, s-ar impune ca termenului cu poziție „privilegiată” în cadrul seriei sinonimice (atestat cel dintâi, cel mai frecvent și/sau utilizat în cele mai multe variante funcționale ale limbii etc.) să-i fie atribuită explicitarea lexicografică cea mai complexă (definiția propriu-zisă), iar lexemele echivalente să fie glosate prin acest termen „dominant”.

În exemplele de mai sus, v. (1), cuvântul **embolofazie** s.f. (accidental, primul în ordine alfabetică) deține, în mod evident, un statut „privilegiat” (prin vechime, frecvență și uz), confirmat de utilizarea lui în DELR ms. ca referent al definițiilor lexicografice ale termenilor echivalenți **embolofrazie** s.f. și **embololalie** s.f.

De asemenea, în cazul perechilor sinonimice **aeroembolie** s.f. vs **aeroembolism** s.n., respectiv **embolie** s.f. vs **embolism**¹ s.n., v. (2), explicitarea lexicografică include și se raportează la termenii „dominanți” **aeroembolie**, respectiv **embolie**, considerați mai frecvenți și mai accesibili denotativ prin percepția de ordin lingvistic (cu implicații, așadar, lexicografice), într-adevăr justificată, că derivatele din terminologia medicală în *-ism* s-ar caracteriza printr-un tehnicism superior celor în *-ie*.

4. Condensarea lexicografică pentru esențializarea expresivă și „democratizarea” cunoașterii

Un alt aspect problematic este, după cum am constatat adeseori, acela al *condensării (comprimării) definițiilor lexicografice* ale termenilor de specialitate sau ale sensurilor tehnice ale unor cuvinte uzuale prin *esențializarea și schematizarea* lor, necesare pentru *transparența expresivă și „democratizarea” cunoașterii*⁷.

Este nevoie, astfel, ca în demersul lexicografic propriu dicționarilor generale ale limbii române, inclusiv DELR, să se distingă între, pe de o parte, *enciclopedismul relevant și relevantor semantic și etimologic* și, pe de altă parte, *enciclopedismul superfluu, obnubilant, irelevant semantic și etimologic*, ilustrat, spre exemplu, de unele dintre explicitările preluate mecanic din lexicoanele tehnice de strictă specialitate.

Experiența consultării dicționarilor supraspecializate precum LTR¹ și LTR² ne confirmă faptul că, de pildă, diferențierea tipurilor de aparate, mecanisme, procese, operații etc. evocate sub anumiți termeni tehnici înregistrați, adeseori automat, în dicționarele generale ale limbii române este oricum extrem de complexă, imposibil (și, am adăuga, inutil și irelevant) de „transpus” lexicografic, chiar și, parțial, trunchiat în acestea din urmă.

Un exemplu concludent, care pune în evidență tendința de înregistrare exhaustivă, de explicitare și de segmentare semantice uneori excesive, îl reprezintă înregistrarea din DLR a sensurilor tehnice ale cuvântului **etáj** s.n., v. (4).

După cum se poate remarca în DELR ms., prezentarea accepțiilor tehnice ale acestui cuvânt este dimpotrivă, în mod echilibrat, considerabil simplificată, cu inconvenientul absenței unei schematizări semantice menite să confere coerență descrierii lexicografice, v. (3).

Propunerea noastră de abordare lexicografică a sensurilor tehnice ale acestui cuvânt ar consta, așadar, în *explicitarea lor sintetică, fără exemplificare/ilustrare*, pentru esențializare maximă: „(tehn.) parte componentă a unor mecanisme sau aparate de diverse tipuri” sau poate, mai degrabă, *cu exemplificare/ilustrare*, pentru actualizarea simultană a vocației enciclopedice a DELR: „(tehn.) parte componentă a unor mecanisme sau aparate de diverse tipuri: mașină de forță în care se produce o variație a vitezei sau a presiunii fluidului, amplificator, schimbător de viteză etc.”

Ca argument ilustrativ suplimentar, condensarea lexicografică este practică, de exemplu, chiar în cuprinsul descrierii accepției prin extensiune a cuvântului **etáj** din DELR, v. (3), care integrează o serie de componente semantice diferite, dintre care ultimele două par a fi, într-o oarecare măsură, superpozabile: „(p. ext.) fiecare dintre părțile unor obiecte, unor lucruri, dispuse una peste alta (compartiment al unui dulap, *strat orizontal al unui zăcământ, strat geologic care corespunde unei anumite perioade*)”.

⁷ Pentru considerații generale, dar și particulare, detaliate și nuanțate, asupra definiției lexicografice, menite să contribuie la decodarea vulgarizatoare din punct de vedere denotativ a lexemelor care aparțin diverselor tipologii de jargon științific și contrapuse definiției terminografice, v., spre exemplu, Bidu-Vrâncănu 2007: 48–99.

(3) **ETÁJ** s.n. „fiecare dintre părțile unei clădiri situate între două planșee succesive, cuprinzând încăperile situate pe același plan orizontal (astăzi, în general, excluzând parterul și subsolurile); (p. ext.) fiecare dintre părțile unor obiecte, unor lucruri, dispuse una peste alta (compartiment al unui dulap, strat orizontal al unui zăcământ, strat geologic care corespunde unei anumite perioade); (despre vegetație) totalitatea plantelor care se ridică aproximativ la același nivel, într-o anumită zonă; tip de vegetație caracteristic unei zone geografice, definit în funcție de altitudine (de ex., păduri de foioase, de conifere, pășuni alpine); (tehn.) interval de presiune sau de viteză în care se produce variația de stare a fluidului energetic într-o mașină într-o anumită etapă a unui proces tehnologic, parte a unei mașini în care se realizează această etapă; cea mai mică parte a unui lanț de transmisie electromagnetică, în care semnalul suferă o transformare bine determinată; (fig., rar) treaptă socială, condiție socială, rang – *étage*” 1785 (M. Cantacuzino, Călăt. II, 120^r), (înv.) *etágiu*.

Fr. *étage* < v.fr. *estage* „locuință; situație, condiție; etaj (al unei locuințe)” < *ester* „a sta, a locui, a fi situat, a fi” (verb ale cărui forme au pătruns parțial în paradigma lui *être* „a fi”) < lat. *stare* (DELR ms.).

(4) **ETÁJ** s.n. [...] **7.** (Tehn.) Fiecare dintre nivelurile de presiune sau de viteză în care se produce o variație de stare a fluidului energetic într-o mașină de forță sau într-un aparat. *Compressoare de înaltă presiune în etaje*. NOM. MIN. I, 237, cf. LTR², DL, DP, DM, DN², NDN. ♦ Partea unei mașini de forță sau a unui aparat în care se produce o variație a vitezei sau a presiunii fluidului energetic. Cf. DT, LTR² *Etaj de înaltă presiune*. DL, cf. DP, DM, DER, DN², D. ENC., NDN, DEX². **8.** (Tehn.) Fiecare dintre treptele de turație ale unui schimbător de viteză. Cf. LTR², D. ENC. **9.** (Tehn.) Parte a unui lanț de transmisiune electromagnetică, conținând elemente de circuite electronice, în care semnalul suferă o transformare bine determinată (amplificare, modulație, defazare etc.), necesară pentru emisiune, transmisiune sau recepție. *Receptorul are... 2 etaje amplificatoare de joasă frecvență*. ENC. TEHN, I, 185, cf. DL, DM, DER, DN², D. ENC., NDN, DEX². *Aparatul se compune dintr-un etaj electronic de comutare care comandă funcționarea unui generator de semnal sinusoidal modulat în gama parametrilor biocâmpului uman*. RL 2006, nr. 4855, 12/2 (DLR – E₂).

Raportându-ne la același imperativ al transparenței expresive (necesare și pentru „democratizarea” cunoașterii), semnalăm, în plus, includerea nerecomandată, în cuprinsul definițiilor, a unor termeni tehnici (preluați *tale quale* din lexicoanele de specialitate), care pot fi echivalați prin cuvinte sinonime accesibile din punct de vedere denotativ, precum în cazul explicitării din DLR a sensului din minerit al cuvântului **etáj** s.n., v. (5):

(5) **ETÁJ** s.n. [...] **3.** (Min.) Porțiune dintr-un zăcământ cuprinsă între două *orizonturi* [sic!] succesive [...] (DLR – E₂).

Pentru dicționarele generale ale limbii române, am propune, de aceea, următoarea explicitare a acestui sens al cuvântului **etáj**: „(min.) porțiune dintr-un zăcământ cuprinsă între două **strate** succesive”, care este transparentă din punct de vedere noțional și expresiv (semantic), și, totodată, validă din perspectivă științifică (enciclopedică).

5. Interrelaționarea semantico-etimologică, sincronică și diacronică, a lexemelor înrudite (din aceeași familie lexico-etimologică)

În descrierea lexicografică, considerăm extrem de utilă, nu doar pentru DLR, dicționar academic în care este utilizată, de obicei, această modalitate de interrelaționare semantico-lexicală, v. (8)⁸, ci și pentru DELR, *echivalarea punctuală a sensurilor unora dintre cuvinte cu corespondentele lor lexicale sinonimice*, inclusiv a celor *învechite sau ieșite din uz*, pentru marcarea exhaustivă, sincronică și diacronică, a echivalențelor semantice și a conexiunilor semantico-etimologice dintre ele. Interrelaționarea semantico-etimologică a lexemelor din aceeași familie ar putea conduce la o descriere cu caracter circular, aparent redundant, însă, în mod cert, necesară pentru complexitatea și coerența semantico-etimologică a interpretării lexicografice din DELR.

Spre exemplu, ar fi, cu siguranță, important pentru ilustrarea revelatoare, în diacronie, a variației lexicale, ca explicitarea cuvântului **eroísm** s.n. din DELR să includă referința la corelativul său sinonimic sincron, efemere, din secolul al XIX-lea, consemnate și în DLR, reprezentate de termenii învechiți, rari **eroitate** s.f. și **eroicitate** s.f., v. (8), amândoi absenți din CADE, SDLR, DEX, dar prezenți în familia lexico-etimologică a cuvântului **erou** s.m. din DELR ms., v. (6)⁹. După cum se poate observa, în MDA sunt echivalate, de pildă, mai multe valențe semantice ale cuvântului **eroísm** cu termenul **eroitate**, v. (10)¹⁰.

Am propune, de asemenea, ca în cuprinsul definiției cuvântului **eroísm** s.n. din DELR să fie menționat sensul învechit, rar, de „energie, vigoare, putere”, sub forma *iroizmos*, semnalat în DLR – E₁, v. (7), care ar trebui corelat cu înțelesul deopotrivă rar, învechit, de „puternic, eficient; (în v.) energetic”, din terminologia farmaceutică a secolului al XIX-lea, dobândit de adjectivul **eróic**, v. (6), cf. (9).

(6) **ERÓU** s.m. [...]

eróic adj. „[...] (în v., despre medicamente, remedii) cu acțiune imediată și foarte puternică, dar care comportă riscuri” 1686 (var. *iroicésc*, Dosoftei V. S. iun. 146^r; forma *eróic*, 1800-1812, Budai-Deleanu, O. 12), var. (în v.) *eroicésc*, *heróic* (1800, Piuariu-Molnar, I. 88), *iróic* < lat. neol. *heroicus*, fr. *héroïque*, it. *eroico*; var. *iroic*, *iroicesc* < ngr. *ηρωικός* (< gr. *ἥρωϊκός*); [...] **eroicitate** s.f. (abstr., rar) 1869 (Frollo, V.) < it. *eroicità*, fr. *héroïcité*; [...] **eroísm** s.n. „trăsătură morală proprie eroilor (curaj, tărie de caracter, spirit de sacrificiu, devotament pentru o cauză), comportament, atitudine de erou; (despre perioade istorice, creații umane) caracterizat prin personalități și fapte eroice” 1795 (var. *iroizm*, Gherasim, I. A. II, 100^v; forma *eroísm*, 1830, CR 266), var. (în v.) *eroizm*, (în v., rar) *heroísm*, *heroizm*, *heroizmus*, *iroísm*, *iroismós*, *iroizmós* < fr. *héroïsme*, it. *eroismo*, germ. *Heroismus*; var. cu *i* - < ngr. *ηρωισμός*; **eroitate** s.f. (în v., rar, abstr.) 1833 (var. *iroitate*, Bojincă, A. II, 169) (DELRL ms.).

(7) **EROÍSM** s.n. [...] 4. (Învechit, rar; în forma *iroizmos*) Energie, vigoare, putere. *Au adaos, fără nicio cruțare, a puni mulțime de oameni, la moșia me, Budeștii, să să triere și să*

⁸ Cf., de pildă, glosarea din DLR – E₂ a cuvântului *eugenie*, care include interrelaționarea circulară cu lexemele sinonime, din aceeași familie lexico-etimologică, *eugenetică* și *eugenism*.

⁹ Cu privire la concurența sufixală ilustrată de abstractele nominale în *-itate* vs cele în *-ism*, v. SMFC VI, 67–68: „Faptul că în limba literară și în limbajele speciale noile abstracte ale calității se exprimă mai ales prin formații în *-itate* vine în contradicție cu situația din franceză, furnizoarea principală a cuvintelor în *-itate* din limba noastră; în franceză sufixul *-ité* este în regres în comparație cu celelalte sufixe cu valori asemănătoare (*-isme* și *-ie*)”.

¹⁰ Din MDA lipsește însă cuvântul *eroicitate*.

*bată painile mele cu ce[l] mai desăvârșit **iroizmos** și nemilostivire* (a. 1821). IORGA, S. D. XXI, 359 (DLR – E₁).

(8) **EROICITĂȚE** s. f. (Învechit, astăzi rar) Calitatea de a fi eroic (2, 3); (învechit) eroitate. Cf. FROLLO, V. 207, COSTINESCU, NDN.

– Din it. **eroicità**, fr. **Heroïcité**.

EROITĂȚE s. f. (Învechit) Calitatea de a fi eroic (2, 3); (învechit, astăzi rar) eroicitate. *Mai pe urmă veniră imperații la acea cugetare să introducă falancea macedonică, prin carea se stansă tactica și cu aceasta și iroitatea (vetezimea) romanilor*. BOJINCĂ, A. II, 169/16. *Acelea neamuri... prin eroitatea patrioților celor adevărați scapă de supt jugul cel tiranicesc al vrăjmașilor lor*. BUZNEA, M. [prefață] 1/9.

– Și: *iroitate* s. f.

– **Erou** + suf. *-itate* (DLR – E₁).

(9)

ERÓIC adj. [...] 7. Adj. (Astăzi, rar; despre unele substanțe folosite ca medicament) Care are acțiune foarte puternică, imediată și eficace; energic. Cf. C. VARNAV, H. 109/26, COSTINESCU. *Mercurul este medicamentul **eroic** al sifilisului, puternic și sigur in acelaș timp*. BIANU, D. S. 677, cf. RESMERIȚĂ, D., ȘĂINEANU, D. U., CADE, SCRIBAN, D. [...] (DLR – E₁).

(10)

EROISM *sn* [...] Calitate proprie eroilor mitologici. Și: (înv.) **eroitate** (1). **2** Faptă eroică Și: (înv.) **eroitate** (2). **3** Vitejie **4** Ansamblul calităților care trezesc admirație, care impresionează. Și: (înv.) **eroitate** (4). **5** Însușire morală superioară. Și: (înv.) **eroitate** (5). **6** Atitudine eroică. Și: (înv.) **eroitate** (6). **7** Virtute (MDA).

6. „Revelația” semantico-etimologică cu implicații lexicografice

În mod uzual și, desigur, programatic, DELR practică interpretarea mecanismelor derivării semantico-etimologice proprii atât etimoanelor directe, cât și celor indirecte ale diverselor lexeme înregistrate.

Astfel, semantismul verbului **eruá** („a examina, a cerceta, a investiga”, cu referire la probe, mărturii etc.), absent din CADE, SDLR, DEX, dar inclus în DLR – E₁, latinism învechit din terminologia juridică, relativ rar, utilizat regional (în Transilvania și Banat) și atestat în câteva reviste din secolul al XIX-lea (dintre care pot fi citate *Telegraful* din 1880, 28 iun., 298, v. DELR ms., și GT din 1885, anul 48, nr.121), dar și în unele dicționare (v., spre exemplu, Alexi, DRG², publicat în 1906), este decodat în mod revelator în DELR ms., v. (11). Această evoluție semantică se explică atât prin *abstractizarea sensurilor „concrete”, „fizice”, ale etimonului lui latin direct și ale celui indirect (lat. ēruere „a trage de; a scormoni; a descoperi”, derivat cu prefixoidul *ex-* al verbului uzual, arhaic, dar utilizat și în epoca clasică, ruere „a răsturna, a distruge; a (se) prăbuși”, v. DELL, cf. EDLIL: 530), cât și prin nuanțarea „flexibilă” a sensurilor abstractizate, figurate respective (de la „a descoperi” la „a investiga (pentru a descoperi)” și invers).*

(11) **ERUÁ** vb. (înv., Trans., Ban., jur.) „a examina, a cerceta, a investiga – examiner, investiguer” 1880 (Telegraful, 28 iun., 298).

Lat. neol. *ēruere* „a scoate (din pământ), a scormoni, a răscoli, a scoate la lumină, a descoperi” < *ex-* + *ruere* „a răsturna, a întoarce (pe toate părțile); a răscoli, a scormoni”.

Cf. **ruină** (DELR ms.).

Un alt exemplu concludent pentru însemnătatea etimologiei indirecte cu anvergură enciclopedică, practicate în DELR, este acela al cuvântului **eugenól**, din sfera terminologică a chimiei, al cărui etimon direct (fr. *eugénol*, v. MDA, DLR etc.) se impune a fi pus în relație semantico-etimologică cu lexemul fr. *eugénie*¹ (care nu are un corespondent românesc în accepția sa botanică)¹¹, provenit, la rândul lui, din lat. neol. *eugenia*, ca denumire de plantă derivată de la antroponimul Eugeniu (de Savoia), v. (12)¹².

(12) **EUGENÓL** s.n. (chim.) „esență uleioasă vegetală, extrasă din cuișoare, dafin și alte plante, folosită în parfumerie și în fabricarea produselor farmaceutice – eugénol” 1930 (Minerva).

Fr. *eugénol* < *eugénie* < lat. neol. *eugenia* „plantă din familia mirtaceelor, de origine sud-americană, denumită astfel în onoarea prințului Eugen(iu) de Savoia” (DELR ms.).

Demersul asumat în DELR, prin inventarierea și ordonarea lexicografică, privilegiază totodată descoperirea unor conexiuni lexicale surprinzătoare, de ordin semantico-etimologic, între termeni care au în comun, la o primă examinare, (doar) elemente formale.

O ilustrare elocventă a „revelației” semantico-etimologice (cu implicații lexicografice) este aceea a conexiunii dintre cuvintele **erúcić** adj. m. și **erucifórm, -ă** adj., absente din CADE, SDLR, DEX, dar înregistrate în DLR – E₁¹³, și, de aceea, consemnate și în DELR, v. (13).

Astfel, am evidențiat o conexiune revelatoare între, pe de o parte, cuvântul **erúcić** adj. m., din domeniul biochimiei, utilizat pentru a denumi un tip de acid gras, nesaturat, extras din mai multe plante încadrate în familia brasicaceelor și, pe de altă parte, termenul specializat din biologie **erucifórm, -ă** adj., care indică aspectul de omidă al unor structuri vegetale sau al unor organisme animale, termeni, în aparență, neînruđiți semantico-lexical.

Mai întâi, am identificat veriga etimologică unificatoare, și anume lat. *ērūca*, care desemna atât o specie de varză sălbatică, a cărei tulpină are forma unei omizi, cât și (prin generalizare metonimică) omida propriu-zisă, v. DELL.

¹¹ Termenul omonim din franceză este *eugénie*², căruia îi corespunde rom. *eugénie* s.f. „teorie care susține necesitatea ameliorării patrimoniului genetic al grupurilor umane [...]”, v. DLR, DEX etc.

¹² Cf. atilf.atilf.fr.: „Fr. *eugénol* Dér. du rad. de plante de la famille des Myrtacées qui croît en Amérique du Sud, dont une variété produit un pigment utilisé en teinturerie, d’autres, des substances aromatiques (giroflie) ou des fruits souvent comestibles; suff. -ol.]. *eugénie*¹ Lat. sc. *eugenia*, nom donné en 1729 par le botaniste ital. P. A. Micheli [1679–1737] (*Nova plantarum genera*, t. CVIII d’apr. HOEFER), en l’honneur du prince Eugène de Savoie.”

¹³ Cuvântul *erucifórm, -ă* adj. este înregistrat și în MDA.

Am semnalat apoi atestarea lexemului **erúcă** s.f. „(biol., înv., rar) omidă; specie de varză” în 1871 (LM I) și în 1887 (Brandza, Fl. Dobr. 289, în contextul *foi de erucă*), provenit din lat. neol. *ērūca*.

Totodată, am propus înregistrarea în DELR a elementului de compunere savantă **eruci-**, din terminologia științelor biologice, cu sensul „(provenit din plante cu tulpină în formă de) omidă” (< fr. *éruce-*, cf. lat. neol. *ērūca*), cf. lexemul **erucivór** adj. (zool., despre păsări) „care se hrănește cu omizi” < fr. *érudivore*, v. MDN, DETS.

(13) **ERÚCIC** adj. (în sintagma *acid ~*) „acid gras, nesaturat, prezent în gliceride și în uleiul din semințele de rapiță, de muștar și alte plante din familia brasicaceelor – érucique” 1926 (Bul. Inst. Econ. V, 666).

Fr. *érudivue*, format pe baza lat. *ērūca* „rucola” (probabil același cu *ērūca* „omidă”, aplicat plantei datorită formei tulpinii, DELL).

Cf. **erucifórm, rúcola**.

ERUCIFÓRM adj. (biol., despre larvele unor insecte sau despre organele unor plante) „care are forma unei omizi – éruciforme” 1938 (M. enc. agr. II, 577).

Fr. *érudivorme*, format pe baza lat. *ērūca* „omidă”, cu sufixoidul *-forme* < lat. *-formis* < *forma* „formă”.

Cf. **erúdic, -form, fórmă** (DELR ms.).

7. Concluzii

(i) În cazul analizat al sinonimiei terminologice (ultra)specializate, fenomenul „atracției” lexicografice este în deplin acord cu extinderea de tip enciclopedic a inventarului lexical asumată în DELR.

(ii) Explicitarea termenilor echivalenți, corelați semantico-etimologic, presupune analiza statutului fiecăruia dintre aceștia (conferit de vechime, frecvență și/sau uz) în cadrul seriei sinonimice pentru stabilirea referentului „privilegiat” al definițiilor lexicografice.

(iii) În decodarea lexicografică (cu intenție vulgarizatoare) a termenilor de specialitate și a sensurilor tehnice ale cuvintelor uzuale este necesară esențializarea definițiilor în baza unor operații de comprimare și de schematizare, în vederea transparenței expresive și „democratizării” cunoașterii.

(iv) Pentru coerența semantico-etimologică a abordării lexicografice, atât în sincronie, cât și în diacronie, se dovedește utilă interrelaționarea lexemelor înrudite (care aparțin aceleiași familii lexico-etimologice).

(v) Demersul propriu DELR implică descoperirea, elucidarea și interpretarea unor conexiuni semantico-etimologice între vocabule, ancorate enciclopedic, inclusiv cu implicații lexicografice, altfel ignorate.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare¹⁴

- Alexi, DRG² = Theochar Alexi, *Dicționar român-german. A doua edițiune, prelucrată și complectată*, Brașov, H. Zeidner, 1906.
- Brandza, Fl. Dobr. = D. Brandza, *Flora Dobrogei*, Edițiunea Academiei Române, îngrijită de Sabba Ștefănescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898 (text scris în 1887).
- CADE = I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura Cartea Românească, 1931.
- DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.
- D. enc. psih. = *Dicționar enciclopedic de psihiatrie*, coord.: C. Gorgos, București, Editura Medicală, vol. I: 1987, vol. II: 1988, vol. III: 1989, vol. IV: 1992.
- DETS = Nicolae Andrei, *Dicționar etimologic de termeni științifici (elemente de compunere greco-latine)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987; ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Oscar Print, 2003.
- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.
- DLR – E₁ = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, tomul I, *Litera E (E–Erzaț)*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2009.
- DLR – E₂ = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, tomul I, *Litera E (Es–Ezredeș)*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2010.
- D. Medical (1969) = *Dicționar medical*, vol. I–II, redactor responsabil: P. Simici, coord.: A. Mincu, G. Ionescu-Amza, Stela Cărnaru, București, Editura Medicală.
- DN⁵ = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, ediție revizuită, augmentată și actualizată. București, Editura Saeculum, 2000.
- GT = *Gazeta de Transilvania*, publicație periodică, politică și culturală, Brașov, 1838–1873; 1875–1945.
- LM = A. T. Laurian, I. C. Massim, *Dicționarul limbei române*, I (A–H): 1871, II (I–Z): 1876, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români.
- LTR¹ = Remus Răduleț (coord.), *Lexiconul tehnic român*, București, Editura Tehnică, vol. I–VII, 1949–1955.
- LTR² = Remus Răduleț (coord.), *Lexiconul tehnic român*, elaborare nouă, București, Editura Tehnică, vol. I–XIX, 1957–1968.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I (A–C): 2001, II (D–H): 2002, III (I–Pr): 2003, IV (Pr–Z): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănăilă, București, Editura Univers Enciclopedic.

¹⁴ Nu vom include aici sursele bibliografice indicate în cuprinsul exemplificărilor (reprezentate de articole de dicționar) care provin din DA, DLR sau DELR, decât în măsura în care acestea sunt menționate, ca trimiteri explicite, în cadrul expunerii noastre. Sursele din exemplificări pot fi consultate în dicționarele citate, mai ales în contextul în care siglele lor diferă în funcție de dicționar.

- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Telegraful = *Telegraful român*, gazetă de informație socială și culturală, Sibiu, Editura și tiparul Tipografiei diecesane, 1853–.

B. Lucrări de referință

- Bidu-Vrănceanu 2007 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, București, Editura Universității din București.
- DELL = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck, 1932.
- Giurgea, Moroianu 2021 = Ion Giurgea, Cristian Moroianu, *Cuvânt-înainte*, în Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I, litera A, serie nouă, București, Editura Academiei Române, p. v–ix.
- Nedea 2024 = Raluca-Mihaela Nedea, *Câteva aspecte din practica redactării la Dicționarul etimologic al limbii române (DELR): dificultăți, controverse, problematizări lingvistice și (meta)lexicografice (I)*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. *AcadLexi 2024*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 193–207, https://doi.org/10.52257/30086159_2024, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- SMFC = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, București, Editura Academiei, vol. I–II, redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, 1959–1960; vol. III, redactor responsabil: Al. Graur, 1962; vol. IV–V, redactori responsabili: Al. Graur, Mioara Avram: 1967–1969, vol. VI, redactor responsabil: Mioara Avram, 1972.
- TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*, Paris, 1972 ș.u., <https://www.atilf.fr/>.
- EDLIL = Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden, Boston, Brill, 2008.

SOME ASPECTS OF THE EDITING PRACTICE OF THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE (DELR): LINGUISTIC AND (META) LEXICOGRAPHIC DIFFICULTIES, CONTROVERSIES, PROBLEMS (II)

ABSTRACT

This second part of our research focuses on some other relevant linguistic and (meta)lexicographic facts or controversies encountered in the editing practice of DELR, but also of DLR.

We analyze and illustrate the lexicographic “attraction” or even “pressure” phenomenon in the particular case of the correlative (over)specialized terminological equivalence, according to the extension of DELR’s corpus (of lexemes and meanings) because of its encyclopedic perspective: for example, from medical terminology, the 3-word synonymic association *embolofazie*, *embolofrazie* and *embololalie* “the interpolation of meaningless sounds or words into speech” or the two pairs

embolie vs embolism “the sudden obstruction of a blood vessel by an embolus”, respectively *aeroembolie vs aeroembolism* “obstruction of an artery by an air bubble”.

In the same time, the lexicographic definition of these terms has to respect the imperative of preliminary analysis of oldness, frequency and usage and thus identify the dominant (“privileged”) referential lexical element (such as, in the given context, the words *embolofazie*, *embolie* and *aeroembolie*).

Equally, we argue the necessity of lexicographic compression (“condensation”) in the circumstance of definitions of specialized terms or specialized meanings of usual words, through essentializing and schematizing, for expressive transparency and knowledge „democratization”, by reason of the difference between, on the one hand, semantically and etymologically relevant encyclopedism and, on the other hand, semantically and etymologically irrelevant encyclopedism (see, for instance, the excessive presentation and explanation of the technical meanings of the common word *etaj* “floor” in DLR vs DELR ms.).

We also stress the importance of “circular” lexicographic interconnection of semantico-etymologically, both in synchrony and diachrony, related lexemes: the word *eroism* (“heroism”) is, for instance, to be correlated to the old, rare, equivalent lexemes *eroitate* and *eroicitate*.

Not in the last, practice of encyclopedic frame-based both direct and indirect etymology, but also simple lexicographic lemmatisation in DELR, often highlights significant semantico-etymological realities and leads to discoveries (even “revelations”) of this kind, otherwise ignored. Thus, the old, rare, verb *erua* “to investigate, to examine”, from the juridical terminology of the 19th century, could be explained exclusively due to the abstractization of some “concrete”, “physical” meanings of its direct and indirect Latin etymons (*eruer* “to take out (from the ground), to dig up, to stir up, to bring to light” < *ex*- “from” + *ruere* “to turn over”).

Another example of this type is the chemistry term *eugenol*, whose French direct etymon *eugénol* comes from the botanical word *eugénie*¹ (< lat. neol. *eugenia* “genus of tropical trees”, derived from the name of prince Eugene of Savoy).

More astonishingly, the only semantico-etymological link between the adjectives **erúic** (from chemistry, about a type of fatty acid) and *erucifórm*, -ă (from botany, about some vegetal and animal structures) is represented by the Latin etymon *erúca*, designating both a species of cabbage, whose stem is shaped like a caterpillar and (*via* metonymical generalization) caterpillar, see also the rare, specialised Romanian noun **erúcă**, from the Latin *erúca*, with the same two meanings, and the scientific lexical compositional element **eruci-** „(derived from plants with a stem shaped like a caterpillar” besides, or the word **erucivór** adj. (zoology, about birds) „which feeds with caterpillars”.

Keywords: *metalexigraphy, etymology, lexical series, lexicographic attraction, lexicographic compression, lexicographic interconnection, encyclopedic perspective.*

